

Прикази

UDC 398.2(497.11)

Драгана Стојковић
Београд

КОСОВСКА ЛЕГЕНДА У НАРОДНОМ СТВАРАЛАШТВУ

Изложба под овим називом аутора Љубомира Рељића отворена је у Етнографском музеју у Београду 22. јуна и трајала до 15. септембра 1989. године. Она се заснива на експонатима из Етнографског музеја и других музеја из Београда¹ и СР Србије². Изложени предмети настали су у периоду од друге половине XIX века па до седамдесетих година нашег века, а израдили су их самоуки уметници из Србије, Босне и Херцеговине и Црне Горе.

У поставци изложбе аутор полази од мита и легенде косовског боја, при чему свесно запоставља историјске и друге чињенице. Он се није усредредио, како се могло очекивати, на сам косовски бој, већ је своју пажњу усмерио на личности из историје и мита, представе и симболе везане за тај годаћај од огромног значаја у историји српског народа. Анализирајући поједине мотиве и ликовне представе на предметима традиционалне народне културе, аутор указује на њихово порекло, развој и улогу коју су имали током векова, а где је могућно, проналази узор. Уместо легенди, коришћени су стихови народних и уметничких песама и одломци из предања, а само неопходне информације дате су на већ уобичајен начин.

Предмети поткрепљени легендама воде нас кроз причу о косовском боју на посве неуобичајен и занимљив начин. Аутор ставља тежиште на неколико, по њему, најзанимљивијих аспеката и сврстава их у седам поглавља: *Кнез Лазар*, *Кнежева вечера*, *Милош Обилић*, *Знамење*, *Барјактар*, *Кукавица*, *Косовка девојка* и *Божур*.

У време и догађаје уводи нас добро позната условна клетва кнеза Лазара *Ко не дође на бој на Косово*, исписана на величанственом црвеном барјаку. Карта српских земаља и ратници са фреске су једино "историјско штиво" на изложби и у довољној мери враћају посетиоца у време пре трагичног боја.

Прво поглавље изложбе посвећено је кнезу Лазару, централној личности косовског боја. Култ кнеза Лазара и мотив његове мученичке смрти снажни су

1 Музеј града Београда, Галерија фресака и Војни музеј.

2 Војвођански музеј; Музеј града Новог Сада; Галерија наизвне уметности - Светозарево; завичајни музеји: Светозарево и Књажевац; народни музеји: Кикинда, Чачак, Крагујевац, Ниш, Зајечар, Крушевац, Лесковац, Прокупље, Пожаревац, Шабац.

у свести српског народа. Иако није био потомак "свете лозе Немањића", као изабраник српске цркве, кнез Лазар је носилац једног духовног а не само државноправног легитимитета. У народном стваралаштву јавља се као узвишени краљ са свим епитетима царског достојанства, а често и са ореолом свеца. Ипак, у суштини, и поред круне коју носи на глави, кнез Лазар представља човека из народа - борца и војсковођу. Портрети кнеза Лазара и кнегиње Милице представљени су на уљаним сликама аутора Владислава Тителбаха, поред фотографија са њиховим ликовима на гуслама и калупу за преликавање.

На фотографијама уметничких дела Кнежеве вечере упадљиве су различите уметничке визије у њеном дочаравању. Када су српски сликари XIX века сликали Кнежеву вечеру, вероватно су то радили под утицајем Тајне вечере, а са њихових дела она се преносила у народну уметност. То показује и дозидница из Сремских Карловаца, израђена на основу литографије Адама Стефановића.

Није учињен покушај да се истакне сличност Кнежеве вечере са Светом Тајном вечером, као и неких других елемената из косовског мита са библијским текстовима. Симболичне сличности има и у причешћу косовских ратника код цркве Самодрже које је на неки начин припрема за страдање и васкрсење. Страдање на Косову и крштење у својој крви слично је проливању Христове крви на Голготи и Великомученик кнез Лазар опредељује се за "небеско царство" и попут Христа креће на Голготу страдања. У народној машти чак и издајник Јуда појављује се у личности Вука Бранковића. Такође, за трpezом у обе драме уочљиви су одређени распоред и хијерархија.

На вечери се испија здравица од великог култног значаја у српском народу. Она је нека врста прећутне заклетве да ће се говорити истина. Она је кнезу Лазару требало да покаже "ко му је вјера, а ко невјера". Здравница на кнежевој вечери је слична здравицама које се испијају у разним приликама у српској патријархалној кући, што се види у легендама у прилогу. Та сличност се запажа и у култним посудама од злата, сребра, алуминијума, дрвета, глине из којих се испија, као и у посудама за ношење и држање вина и ракије.

Самом косовском боју на изложби није посвећена већа пажња. Велика уљана слика *Косовски бој* самоуког сликара Јанка Брашића, једини је експонат који о томе говори. Јасно је да је аутор то свесно избегао, вероватно сматрајући да је то више домен историјских, а не етнографских изложби.

Најупечатљивији део изложбе је поглавље посвећено Милошу Обилићу. С разлогом му је дат велики значај, јер је његов култ веома снажан у српском народу. С једне стране, Милош представља симбол високе витешке части и јуначког подвига, а, с друге стране, с обзиром на штуре историјске податке, у обликовање његове личности уграђене су многе особине, као што су храброст и оданост, али и дрскост и плаховитост. Приписују му се и натприродна својства, па у народном предању добија назив и врлине змаја. Лик Милоша Обилића се равноправно са српским грбом појављује на изрезбареним странама буклија. То није ни најмање необично с обзиром на то да је Србија у многим ратовима била напаћена и обезглављена: били су јој потребни велики јунаци, често натприродне моћи, који би је водили ка слободи. Стварањем

Милошевог лика бавили су се многи сликари прошлог века: Павле Чортановић, Адам Стефановић, Анастас Јовановић, Самуел Ленхарт... Посредством њихових дела народни уметник је даље, уз помоћ сопствене маште, креирао Милошев лик. Тако је Милош на гулама из Лесковца представљен дирљиво наивно, док је на гулама из Шапца и Чачка војник са шлемом и панциром, по узору на дело Самуела Ленхарта. Исто дело утицало је на настанак фирме кафане "Милош Обилић", пре 120 година у Кикинди.

Следе експонати: гусле, пафте, преслице, текстилни предмети са мотивима змаја, орла и двоглавог орла. Аутор се не упушта у дубља објашњења порекла саме орнаментике, већ истражује њихову заједничку улогу у народном предању, а то је, пре свега, улога заштитника. Змај има способност метаморфозе, па се може претворити у човека или у орла кад се бори са алом. На преслици из Књажевца представљена је борба између доброг митског бића - змаја (Срби) и опаке але (Турци), што одражава вечиту борбу супротности, борбу добра и зла.

У наредном поглављу представљени су неки основни симболи који се јављају на знамењу код Срба, а који, поред употребе у државним обележјима, налазе примену на разним предметима ручне, занатске и индустријске израде од дрвета, глине, текстила и других материјала.

Крст - симбол хришћанства близак је и чест мотив на предметима за свакодневну употребу, тј. на преслицама, посудама, везу, шаралицама... Он се ретко јавља самостално, већ са осталим геометријским, биљним и животињским мотивима. Српска војска се на Косову борила за "крст часни и слободу златну", а вијорио се барјак са орнаментом удвојеног крста. Много касније, за време првог српског устанка, народ се окупља под крсташ-барјак, тзв. Карађорђеву заставу на којој се поред крста појављују и мотиви: рука с мачем, полумесец и круг.

Крст или асоцијација на њега, у комбинацији са другим симболима, јавља се као обавезан орнамент у српској хералдици, која се по много чему развијала под византијским утицајем. На средњовековне облике српске хералдике надовезују се касније грбови Кнежевине и Краљевине Србије. Нарочиту популарност и широку примену а разним предметима доживљава грб Краљевине Србије са двоглавим орлом, чиме се Србија симболично ослонила на средњовековну немањинку традицију. Од изложених предмета посебну пажњу скрећу пешкир и марамица са златовезом и ћилим са Косова.

Посебно поглавље посвећено је барјактарима, али и свим борцима за слободу, којима је, по народном веровању, обезбеђено место у рају. Бошко Југовић, свакако најславнији барјактар из косовског мита, представљен је на слици Ђоке Путника, а са ње је пренесен на гоблен из збирке Етнографског музеја. Изузетно занимљив је и пешкир из Сремске Митровице са извезеним фигурама Југ Богдана и Југовића, по узору на дело Павла Чортановића и Адама Стефановића. Пажњу скреће и уљана слика на сомоту на којој главе Југовића израњају из божура.

У легенду су ушле и кћери кнеза Лазара, које су се од жалости за палим јунацима претвориле у птице кукавице. Дрвене кукавице се и дан-данас постављају на надгробне споменике у Црној Гори. Такође, обичај постављања

застава на гробове задржао се до данашњих дана. Он сеже у далеку прошлост, вероватно проистекао из тотемистичких веровања. На Косову, по народном предању, Турци су на гробове палих ратника поболи заставе.

Косовка девојка је симбол жене видарице која у рату лечи и крепи рањене, а мртве сахрањује и оплакује. По узору на слику Уроша Предића, представљена је на пешкиру и надзидници. Она је једини женски лик који се уопште јавља на гулама.

Цвет божур је симбол Косова. Расте једино на том простору, а, по легенди, био је најпре беле боје, да би после косовске битке поцрвенео од силне проливане јуначке крви. Најлепши примери божура извезени су на текстилним предметима, од којих се истичу зубуни - женски свечани одевни предмети. Божури су често опточени црним нитима, чиме везиља изражава жалост и одаје пошту палим косовским, али и свим осталим јунацима палим за слободу.

Посматрана у целини, изложба, пре свега, захваљујући изузетно занимљивом приступу овој теми, али и другим квалитетима: репрезентативним предметима, ликовној поставци, изузетном каталогу, представља изванредан допринос обележавању јубилеја и поред мањих недостатака видљивих у неједначености појединих поглавља. До тога је дошло, претпостављамо, због њене наменске припреме, односно коришћења искључиво постојећег фонда експоната, пошто друкчије и није било могућно: многи предмети, можда, пригоднији за ову врсту изложбе, сигурно су из различитих разлога уништени или нестали.